

ERDÉLYI MÚZEUM

XIX. kötet.

1902.

IV. füzet.

II. Rákóczy György szász-fenesi csatája,

megsebesülésének és halálának körülményei.

(Első közlemény.)

I A csata előzményei.

Harmadszor ültette a marosvásárhelyi 1659. szept. 24.—okt. 7-iki országgyűlés II-ik Rákóczy Györgyöt Erdély fejedelmi székébe; harmadszor hívta ki ezáltal a lengyelországi expedíciója óta kegyvesztett fejedelem Erdély protektorának, a török portának boszúló haragját. Jól tudta ezt Rákóczy; tudva másfelől korábbi tapasztalataiból azt is, hogy a török haderővel egymaga erejéből meg nem küzdhet: szövetséges társakat keresett.

Miután az előző események folyamán eléggé meggyőződött arról, hogy a törökkel való háborút minden áron kerülni óhajtó Lipót császár-király kormányától nyílt pártfogásban nem részesülhet, mint szomszédos területeket, a moldvai és havasalföldi vajdaságokat igyekszik érdekkörébe vonni s velük véd- és daczszövetségre lép.¹ Ezzel egyidejűleg lépéseket tesz a Részek és Várad birtokba vételére, — mi hosszas tárgyalás és „titkos mesterséggel való vitatás” után sikerült is.

Hogy mily nagy súlyt helyezett Rákóczy az utóbb említett területek megnyerésére, kiténik ama részletes előadásból, mit e tekintetben Szalárdi krónikája VI-ik könyvének tizedik részében olvashatunk. Kutatva ennek valódi okait, alig esalatkozunk, ha az erőgyűjtés mellett ép oly fontosságot tulajdonítunk Rákóczy azon ezélatának is, hogy a háború esélyeibe Lipót magyar királyt is bevonja. Nem minden alap nélkül számíthatott ugyanis arra, hogy ha a tulajdonképeni fejedelemség területén és érdekében nem is, de legalább ügyének kedvezőtlen fordulása esetén, a Részek és Várad

¹ Erdélyi országgyűlési emlékek: XII. 411—14. l.

megtámadtatása alkalmával a magyar kormány sem térhet ki a segélynyújtás elől.

Mindezen számítások és szövetkezések azonban csak pillanatnyi fényt és világító erőt kölcsönözhetnek Rákóczy hanyatló félben levő szerenese-esillagának; sőt mondhatnók: siettették annak alá hanyatlását!

Alig végezte be a marosvásárhelyi országgyűlés tanácskozásait, midőn Rákóczy ellenfele, az előle korábban Temesvára menekült Baresay jelentést tett a portára a történekről: Rákóczy proklamátásáról s az oláh vajdaságokkal való szövetkezéséről. Majd egy, az erdélyi rendekhez intézett proklamációjában¹ tiltakozását fejezte ki Rákóczy megválasztása ellen. Nagyobb nyomaték kedvéért proklamációjához esatolta a török nagyvezérnek a budai pasához intézett levelét, melyben a nagyvezér míg egyrészt esodálkozását fejezi ki a felett, hogy a temesvári és budai pasák elnézték Rákóczy ujjolag történt fellépését, másrészt az ő kézre kerítését szigorúan figyelemőkbe ajánlja. Baresay proklamációjával egyidejűleg Haller Gábor váradi főkapitánynak is meghagyta,² hogy addig is, míg a szükséges török haderőt elküldheti, Váradot és a Részeket az ő és a porta hűségében minden áron megtartsa. E felszólításnak azonban nem lehetett semmi foganata, mert mint említettük, Várad őrsége Rákóczy pártjára állt s a Baresay-párti Haller Gábor helyét az ügybuzgó Rákóczy-párti Gyulai Ferencz foglalta el.

Nagyon természetes, hogy Erdélynek említett zavaros viszonyai nem kerülték el a gróf Csáky István által különben is jól értesített magyar királyi kormány figyelemét. Lipót korábbi politikájához híven a tényleges beavatkozás helyett a kölcsönös leszereltetés ügyében tett lépéseket, midőn követét, báró Berényi Györgyöt 19 pontból álló terjedelmes utasítással Erdélybe küldte, hogy azoknak alapján a békét Baresay és Rákóczy között közvetítse.

Az utasítás értelmében Rákóczyt arra kellett volna köteleznie, hogy Szatmár és Szaboles vármegyéket Lipótnak átadja, — ezek fejében Lipót őt pártfogásáról s erdélyi javainak zavartalan birtoklásáról biztosítja; viszont Baresayt arra, hogy Rákóczy erdélyi javait boesássa ennek szabad rendelkezésére. Ha pedig ez utóbbit a török

¹ E. O. E.: XII. 406—7. 1.

² E. O. E.: XII. 409—10. 1.

porta egyelőre ellenezné, „az erdélyi országnagyok — addig is, míg a mozgalom megszűntével Rákóczy említett javainak tényleg birtokába léphet — neki haszonbér fejében bizonyos összeget fizessenek.“¹

Berényi békeközvetítési kísérlete eredménytelen maradt. Rákóczyban ugyanis egyrészt Lipót kormányának irányában tanúsított eddigi közönyössége, másrészt a csak imént ujólag felajánlott fejedelmi méltóság önérzete sokkal mélyebben megérlelték már a végleges leszámolás eszméjét, mintsem a dolgok ily előhaladott állapotában cserben tudta volna hagyni szövetségeseit és erdélyi párthiveit. Hasztalan igyekezett őt Berényi engedetlenségének súlyos és végveszélyt hozó következményeire hivatkozással leszerelésre bírni: szónak már nem lehetett reá többé hatalma. Így ír Berényi is okt. 28-iki jelentésében: „Frustra, jaeta enim alea, et non videtur esse princeps hac in parte in sua potestate.“² A koczka tehát el volt már vetve, és Rákóczy ment végzete s a körülményektől számára kijelölt úton tovább-tovább.

Ezalatt a török Lugos és Karánsebes környékén nagymennyiségű haderőt vont össze. Rákóczy erről értesülve, seregének egy részét Baresay felesége tartózkodási helyének, Déva várának ostromára, másik részét Mihnye és Konstantin oláh vajdák segélyére küldi, maga pedig a főerővel a Vaskapu felé megy, — innen várván az ellenség bejövetelét. Miután a rendelkezés alatt levő haderőt így többfelé kellett megosztania, Rákóczy úgy segített magán, a mint éppen módjában volt: nemesség ígérete mellett tömegesen állíttatta fegyverbe a jobbágyokat. Ez a katonáállítás azonban mihamar szomorú következményeket vont maga után. A felszabaduló jobbágyok uraikkal szemben „pengő hártabőröket vonva“ a szolgálatokat megtagadják, sőt több helyen fegyveres csapatokká verődve, a nemesség ellen fordulnak s különösen Hunyad vármegye területén dúlnak és pusztítanak.³ Ez a körülmény aztán Rákóczy személye és ügye iránt épen a legválságosabb pillanatban nem kis mértékű bizalmatlanságot, illetve lehangoltságot idézett elő. Ehhez járult, hogy a Baresayval kimenekült s Temesvárt tartózkodó urak az erdélyi rendekhez intézett átiratukban⁴ a porta megbízásából

¹ Báró Berényi György élete. Századok. 1885. 149—51. l.

² E. O. E.: 416. l.

³ E. O. E.: 417. l.

⁴ E. O. E.: 418. l.

mindazoknak, kik Rákóczy mellől elpártolva a fegyvert leteszik, kegyelmet ígértek.

Ily zilált viszonyok közt vette Rákóczy a leverő hírt, hogy egyik szövetségesét, Mihnyét a segélyére küldött magyarokkal együtt a szilisztriai pasa november 17-én leverte s hogy Szeidi Achmed budai pasa Baresayval a Vaskapu felé közeleg. E hír hallatára tűzértségének s gyalogságának javarésztét a Vaskapu őrizetére rendelte, — ezek képezvén hadseregének jól megerősített bal-szárnyát. A jobb szárnyat a Vaskapu szorostól északnyugatra elterülő hegyek aljában helyezte el.

November 22-én a törökök csakugyan betörték az erdélyi területre, de nem a Rákóczy által remélt irányban a Vaskapu szoroson, hanem az attól északra nyuló hunyadmegyei hegyeken át s arra a részre, melyre Rákóczy seregének jóval gyöngébb jobb szárnyát rendelte. Nagyon természetes, hogy a töröknek ez ügyes hadi taktikája részökre juttatta a Zajkány mellett november 22-én lefolyt rövid ütközet diadalát. Maga Rákóczy és hadseregének legnagyobb része csak meneküléssel menthették meg életüket. Ugyanezen napon Rákóczit még más csapás is érte. Másik szövetségesét, Konstantint Galga tatár szultán Moldvából kiűzte s menekülésre kényszerítette.

Mindezen csapások azonban nem riasztották vissza Rákóczyt a megkezdett küzdelem folytatásától. Közvetlen a zajkányi ütközet után Szászvárosba vonta össze a csata szinteréről különböző irányban megfutamodott csapatait; egyszersmind újabb elemek felvételéről is gondoskodott.¹

A török vezér jól tudván, hogy az említett meglepetésszerű ütközetben inkább a szerencsés véletlen, mint valódi mérkőzés juttatta őket győzelemhez és hogy Rákóczy hadereje meg nem semmisült: egyelőre nem is gondolt annak üldözésére, hanem Baresay által körlevelet bocsátott ki az erdélyi rendekhez, felszólítván őket a hozzájuk való csatlakozásra.² De miután látták, hogy felhívásuk eredménytelen, megindultak Hunyad vármegyén keresztül Rákóczy üldözésére. Az útjukba eső területek nemességét karhatalommal kényszerítették a Baresay iránt való hűségeskü letételére s a hozzájuk csatlakozásra. Vajasdra érve hírvül vették, hogy Rákóczy sere-

¹ *Szilágyi J.*: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. 579. l.

² E. O. E. 420. l.

gének egy része Torda mellett táboroz. Ez a rész, — mint Szalárdi említi — a Rákóczy által fegyverbe szólított jobbágyok tábora volt s épen Rákóczy segítségére a Vaskapu felé igyekezett s útközben meghallván a szerencsétlen esata kimenetelét, Enyedről Tordára vonúlt vissza. „Mely dolog hírével esvén a vezérnek, azonnal rájok küldé és noha azon pórság egynehány ezerekből álló sokaság vala, de hogy a hadakozó vitézi életet nem szokta volna s az rájok jövő ellenség ellen csak jó rendben kiállani sem tudának, őket többnyire csak felgázoltatták s mintegy ötszázig valót közülök levágván, a többbit elfuttatták, oszlatták, szélesztették vala.“¹

Bizonyosan ez újabb győzelem hatása alatt adta ki Baresay november 30-án a vajasdi táborból azt a meghívót, melyben december 14-ére Kolozsvárra országgyűlést hirdet,² hogy így az ország egyetemének hódolását és hűségét a török vezér előtt hivatalosan is bemutatthassa.

A pórhad leveretése után a török tábor Vajasdról tovább vonúlt Marosvásárhely felé, hol Rákóczy újólág összetaborzott embereivel ekkor tartózkodott. Rákóczy azonban nem akarván itt a döntő ütközetet elfogadni, haderejével Kolozsvárra vonúlt. Úgy számított ugyanis, hogy míg egyrészt e jól megerősített városból az ellenállást sikeresebben vezetheti, másrészt az oda Baresay által hirdetett országgyűlés tartását is meghiúsíthatja.

A török azonban Kolozsvárra már nem követte Rákóczyt. Értesülve ugyanis arról, hogy Konstantin és Mihnye vajdák seregük maradványaival Rákóczyhoz esatlakozás végett Erdélybe érkeztek; másrészt a beállott téli időt a további hadakozásra alkalmatlannak találván: a végleges leszámolást az erre alkalmasabb tavaszi időre halasztotta. Hogy pedig az őszi hadjárat eredményét — s Erdélynek a porta iránt való hűségét illetőleg némi hivatalos bizonyítékkal is beszámolhassanak s miután a Kolozsvárt tartandó országgyűlés tervéről Rákóczynak oda vonulása miatt le kellett mondaniok: maros-szent-györgyi táborukban az országgyűlés színhelyéül Deést jelölték ki s ily értelemben boesáttatták ki Baresayval december 5-ikén az arra vonatkozó meghívót.³ Az országgyűlést

¹ Szalárdi: Síralmas krónika 474. l.

² E. O. E. 422. l.

³ E. O. E. 422 l.

azonban itt sem lehetett megtartani, a mennyiben Rákócynak Kolozsvárról módjában volt a nemességnek Deésen való gyülekezését megakadályozni. Így aztán Baresay a szőkefalvai táborból a Kolozsvártól távol eső Medgyesre hívta az ország rendeit.¹ Hasztalan, mert a rendek ide sem gyülekeztek. Erre Szeidi pasa a méltatlankodás hangján így szól Baresayhoz: „Senki sem jó hozzád, én nem váraozom; ha itt sem kellessz, jőjj velem Tömösvárig, tavasszal ismét behozlak: de meglásd, mint jár ez ország.“² Baresay azonban a maga részéről nem tartotta tanácsosnak az országból való kivonulást: miért is a balázsfalvai táborban tartott értekezlet alkalmával abban állapodtak meg, hogy Szeidi pasa a derék haddal téli szállásra Temesvárra, — Baresay pedig török őrség fedezete mellett a hozzá hí Szeben városába vonúl. A megállapodás értelmében a velük levő néhány Baresay-párti nemes azonnal térítvényt állított ki a szebeniek számára, hogy javaiban senkit sem háborgatnak s ellátásukról minden tekintetben önmaguk gondoskodnak. Egy másik, — a vezér — pasa számára kiállított térítvényben pedig Erdély rendei nevében a portát hűségükről biztosítják. A térítvények kiadása után Baresay Szebenbe, Szeidi pasa Temesvárra vonúlt.

A török vezér távozása — Baresay Szebenbe vonulása után ismét megnyílt Rákóczy előtt a cselekvés szabad tere. Azonnal mozgósította Kolozsvárról hadseregét. December 18-án, épen azon napon melyen Baresay nagy ünnepélyességgel Szebenbe vonúlt, Tordáról általános fölkelést hirdetett, hogy a Baresayt és török őrségét befogadó Szeben városát ostrom alá vegye.

A kinos helyzet, mit a fejedelmi vetélytársak küzdelme Erdélyben felidézett, csak most érte el tetőpontját. Egyrészt a török vezérnek Baresay érdekében tett s a maros-szentgyörgyi táborból kihirdetett határozott hangú fenyegetése; másrészt az a nyilvánvaló körülmény, hogy a török haderő kivonulásával ismét Rákóczy lett a helyzet urává: úgy egyesekben, mint községekben és városokban méltán a legnagyobb kétséget támasztotta az iránt, hogy Rákóczyhoz vagy Baresaihoz kell-e hajolniok? — Hiven jelzi ez állapotot egyik szemtanu, midőn így szól: „mindenikhez successive hol egyszer, hol máskor kötelesek voltunk.“³ Legkínosabb volt a hely-

¹ E. O. E. 424. l.

² Keresztury Demeter naplója: 139. l.

³ Horváth Kozma 68. l.

zet a Kolozsvártól Szebenig terjedő részeken, hol előzőleg többen Baresay mellé álltak s most Rákóczy és Mikes Mihály bosszúló hadainak útirányába esvén, kegyetlenül lakoltak.

A Baresay-párti nemesek és helységek megfenyítése és behódoltatása közben december utolján érkezett Rákóczy Szeben alá s azt három oldalról körülzárta. Mielőtt a rendszeres ostromot megkezdette volna, kísérletet tett a városnak alkudozás útján való átadására. Ugy látszik, hogy mindenekelőtt a törökhöz való közlekedéssel igyekezett szerencsét próbálni. Levelet írt a Baresay mellett levő török őrség vezetőségének, melyben szabad elmenetel feltétele mellett felszólította őket a városból való kivonulásra; egyszersmind biztosította őket a porta iránt tanúsítandó hűségéről. E levélre a török vezetőség helyett a Szebenbe levő magyar urak adták meg a választ s arra kérték a fejedelmet, hogy miután a porta bizalmával egyáltalán nem dicsékedhetik s arra a közelebbi napokban s azelőtt is tanúsított viselkedése után a jövőben sem számíthat s miután Erdély fejedelme más, mint a porta bizalmasa nem lehet: hagyjon fel az amugy is hasztalan kísérletezéssel.¹ Rákóczy azonban tovább is folytatta az alkudozást, főleg miután titkon arról értesült, hogy maga Baresai sem idegenkedik attól. Ugyanazért előbb Haller Gábort, ki Váradról való távozása után Baresayhoz csatlakozott, majd Baresay András, Ugron András és Bedőházy Tamás Baresay-párti főurakat hívatta ki védlevél mellett Szebenből s ezek közvetítésével igyekezett Baresayt az általa felajánlott birtok- és pénzbeli kárpótlások fejében a fejedelemségről való lemondásra bírni.²

Mint Bethlen János írja, Baresay feleségének súlyos betegségére való tekintetből hajlandó lett volna Rákóczy feltételeinek elfogadására, de a vele levő magyar főurak, a szászok és a török őrség vezetői határozottan ellenezték azt s Baresay visszavonulásáról és a város feladásáról hallani sem akartak.³

Ily körülmények közt Rákóczy 1660. január 7-ikén tényleg megkezdte Szeben ostromát. Az ostrom mellett azonban nem hagyott fel az alkudozással sem; sőt hogy annak sikerét annál inkább biztosítsa, január 25-ére Sellemberkre egyetemes országgyűlést hírdetett s arra

¹ E. O. E. 427. 1.

² Horvát Kozma 73. 1.

³ Bethlen János: *Rerum Transylvanicae* 128–134. 1.

a szebenieket is meghívta.¹ A meghívónak eme szavai: „az fényes porta complacálásában kívánunk minden utakat, módokat elkövetnünk,” világosan bizonyítják Rákóczy ezélatát, mely nem lehetett más, minthogy mindkét pártból országgyűlésileg delegáltasson egy követséget, mely a portát irányában megengesztelje, s őt a fejedelemségben elismertesse.

A szebeniek eleinte egyáltalán nem akartak részt venni az országgyűlésen. Hosszas tanácskozás után január 31-én mégis kiküldöttek egy 5 tagból álló követséget oly utasítással, hogy igyekezzenek Rákóczyt a fejedelemségről való lemondásra bírni.

A kiegyezés ügye azonban semmivel sem haladt előre, a menyiben egyik fél sem volt hajlandó érdemleges tárgyalásba boesátkozni. Baresay követsége azért, mivel az országgyűlésen jelen volt esekély számú nemességben egyáltalán nem akarta Erdély valódi képviselőtét látni; a Rákóczy-pártiak pedig, mivel a szebeni urak összeségével, nem pedig öt tagból álló képviselőtükkel óhajtottak tárgyalni. Ez utóbbiak nézetének adott kifejezést az országgyűlés elnöke Ébeni, midőn így szólt a követséghez: „mondják meg kegyelmek otthon, hogy mi ő kegyelmeket kívánjuk, egy szívvel-lélekkel akarunk a haza megmaradásáról gondoskodni, addig semmihez sem nyúlunk.“² Ily módon a követség eredménytelenül tért vissza. Jelentéstételükre a szebeniek Várallyay Lőrincz, — Rákóczy udvari papja közvetítésével tiltakozásukat fejezték ki a sellemberki rendek egyoldalú intézkedése ellen, — reájuk hártván a bekövetkezendőkért a felelősséget. Erre Rákóczy a mellette levők javaslatára a tárgyalásokat egy újabban összehívandó országgyűlésre halasztva s az azon való megjelenésre a szebenieket is felszólítva, a sellemberki országgyűlést február 6-án feloszlatta.

Az országgyűlés feloszlata után, egész télen és kora tavaszon át május közepéig folytatta Szeben ostromát, de hasztalan, mert a jól megerősített várost, Erdélynek ez időben elsőrangú erősségét, nem volt képes megadásra bírni.

Ezen oly hosszú ideig húzódó eredménytelen ostrom élénk világot vet Rákóczy seregének katonai minőségére, hasznavehetőségére. Mert ha nem is minden tekintetben írhatjuk alá Horvát Koz-

¹ E. O. E. 428—9. 1.

² E. O. E. 41. 1.

mának „a mindenféle gyűlevész hadak, sok rendetlen nép, szabad legények, szabad ördögök,“ elnevezésre vonatkozó jellemzéseit, azt mindenesetre állíthatjuk, hogy az rendszeresen szervezett, edzett és fegyelmezett hadsereg semmi szín alatt nem lehetett. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy midőn az idő előbbre haladtával a török fenyegető bosszújának napja mind veszedelmesebben közeledett s ehez képest az ostrom ügyében is fokozottabb erélyt kellett kifejtenie: a fejedelem szükségesnek látta hadserege részéről a szigorúbb fegyelmezést. E végből adta ki április 29-én Szász-Sebesről azt a hadi szabályzatot, mely 8 pontban a legszigorúbb fegyelmet czélozza.¹

Midőn Rákóczy hadserege újabb szervezésének művét a mennyire lehetett, bevégezte, s mielőtt Szeben városának rohammal való bevételére a jelszót kiadta volna, még egy utolsó kísérletet tett a kiegyezkedésre. Felszólította a szebenieket, hogy adják át önként a várost s az esetben amnestiát ígér; ellenben ha karhatalommal kell annak birtokába jutnia: nem fog elmaradni a bűnhődés. A szebeniek azonban nemesak megtagadták Rákóczy kivánságának teljesítését, hanem Baresay által május 1-én felhívást boesátottak ki az erdélyi rendekhez, arra intvén őket, hogy ha nem akarnak önmagokra és Erdélyre végveszélyt hozni: álljanak el Rákóczy mellől, mert „annak büntetésére közelítenek az mostan utban levő hadak.“²

Valóban Szeidi Achmed decemberi ígéretéhez képest megindult a Rákóczyval való végleges leszámolásra. Rákóczy erről értesülve, épen a legválságosabb pillanatban, a midőn már minden előkészületet megtett az annyi idő óta ostrom alatt tartott városnak rohammal való bevételére: hadseregét Szeben alól az élet-halálra hívó küzdelemre szólította.

2. A csata előkészítése; kölesönös viszonyok

A megvívandó ütközet ezéjja török részről nem volt kevesebb, mint a Rákóczyval való végleges leszámolás; egyszersmind az utóbbi időben mind nagyobb önállóságra törő erdélyi fejedelemségnek a porta akaratától függő szatrapiaivá alakítása. A nagy czél hathatós eszközök igénybe vételét tette szükségessé. Ez magyarázza meg azt a nagyszabású előkészületet, melynek végrehajtását a porta az

¹ Döbrentey: Erdélyi Múzeum III. 181. l.

² E. O. E. 441. l.

1660-ik év tavaszára elrendelte. Ehhez képest Szeidi Achmed már kora tavasszal mintegy 30 ezer főre rugó haderőt vont össze Temesvárra a balkáni és magyar területi végvárakból; Ali pasa, főszerdár pedig még nagyobb számú tartalék-sereget Nándorfehérvárra a tulajdonképeni török területről.

Jól tudta a török, hogy leginkább Várad és a Hajdúság területe az, honnan Rákóczy erejének javarészt merítheti: ugyanazért a csata előkészítésének legfontosabb feltételül hadműveletét arra alapította, hogy Rákóczyt az említett területektől elvágja. Az erre vonatkozó utasítás értelmében Szeidi pasa mindjárt tavasz kinyíltával Solymosnál a Körösön hidat veret s április elején megindul Temesvárról a hajdú városok felé.

A török vezér közeledésének hírére Gyulai Ferencz váradi kapitány Rákóczy útasítására a szabolcsi és bihari hajdúság területéről, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyékből szép számú hadsereget vont össze s azzal a hajdú városok védelmére Kaba alá vonúlt. Itt vették hírül, hogy a török vezér már átkelt a Körösön és a hajdú városokhoz felszólítást intézett, „hogyha megmaradásokat kívánnak, mindjárt minden hajdú városokról néhány hiteles emberséges embereket eleibe boesítani el ne mulasztanak, kik által megmaradások felől minden jót végezhetne.“¹ Bár a hajdúságban megvolt a szándék és igyekezet a vezér kívánságának teljesítésére, Gyulai Ferencz az ő kapitányi autoritására való hivatkozással megakadályozta azt. És mégis midőn kevéssel azután kémei azt jelentették, hogy a török oly erővel közelg, melylyel sikeresen meg nem mérkőzhetnek, az általa tanácskozásra hívott hajdú kapitányoknak a Rákóczy útasítására való hivatkozással a visszavonulást javasolta. A hajdúk panaszos szavakra fakadva, nyílt zugolódásban törtek ki: „avagy nem érdemlenék-e ők meg az oltalmat, kik 30 esztendőök elforgási alatt a Rákóczy fejedelmeknek és az országnak együtt is, másutt is vérök hullásával mennyit szolgáltak volna?“² Hasztalan, Gyulai Ferencz embereivel bevonúlt Váradba s ott hagyta a hajdúkat a „veszedelem torkában“ oltalom nélkül. Erre a hajdúk, minthogy az ellenség már nyomukban volt, különböző irányban szélylyel oszlottak s a mennyire az idő engedte, menekvés után néztek.

¹ Szalárdi: 491. l.

² U. o. 493. l.

Igy készítette elő Gyulai Ferencz az ő hibás intézkedésével a török hadműveletének sikerét, mert míg egyrészt visszavonulási parancsával a hajdúság Rákóczyhoz való csatlakozásának útját bevágta, másrészt a követség kiküldésének megakadályozásával a hajdú városok romlását is felidézte.

A török vezér ugyanis, a mint a hajdúság eloszlásáról értesült, azonnal előrenyomults épen azon helyen, honnan amazok elvonultak, tábort ütött. Másnap, ápril. 28-ikán kibocsátja hadseregét a hajdú városok pusztítására. Kabát és Szoboszlót még aznap elpusztítják s az idejekorán el nem menekült lakosságot lemészárolják. „A férfiaknak mind fejek szedeték és a vezér maga eleibe kihordatni parancsolván, mind egyig megnyúztatja, bőroket az agy koponyájáról levonatja, azokat szalmával megtölteti és szekerekre számán úgy rakatja vala.“¹ Két napig tartó pusztítás és öldöklés után tovább vonódnak s a Debreezen alatt levő Tóczó vize mellett ütnek tábort. A város bírja néhányad magával kimegy a vezér elé s „ott a földre arezra borulván, tisztességet tesznek neki, annakutána a táboron levő urakat, pasákat külön-külön megkeresvén, ajándékozzák.“² Hosszas alkudozás után, melynek tartama alatt a vezér már a karókat is faragtatta a város előljárói számára, csak roppant nagy serecz lefizetése után voltak képesek kieszközölni, hogy az alföld metropolisa is a többi hajdú városok sorsára nem jutott.

Mielőtt a vezér Debreezen alól elvonult volna, május 6-ikán üzenetet küldött a váradiakhoz, hogyha Boldvai Márton alispánt tizenketted magával másnapra hozzá ki nem küldik, az egész vármegyét fölégeti, elpusztítja. A váradiak a határozott hangu fenyegetéstől megrémülve, Boldvai Márton vezetése alatt a követséget jelentékeny pénzüsszeggel és egyéb ajándékokkal kiküldik. Erre a vezér Várad városa és a vármegye részére az oltalomlevelet kiadta; egyszersmind megparancsolta, hogy Boldvai Márton megyéje nemeségével s zászlója alatt azonnal hozzája csatlakozzék.

Május 8-án elindult a török tábor Debreezen alól s az Érmeléken vonulva igyekezett a Királyhágó felé. Az útjába eső területek lakosai mihamar a hajdúság szomorú sorsára jutottak. Így min-

¹ Szalárdi: 495. l.

² Bartha Boldizsár krónikája 42 l.

denekelőtt Pocsaj és Székelyhíd lakossága s várainak őrsege, mint a kik a török utóvédre intézett kiesapásaik által vonták magukra a vezér bosszúló haragját. Az Érmellék e két elsőrangú erősségét rommá téve, az előzőleg oda menekült férfiak, nők és gyermekek közül mintegy négyezeret részint kardélére hányatott, részint fogságba hurezolt.

Pocsaj és Székelyhíd elpusztítása után méginkább fokozta a vezér dühét az a körülmény, hogy a bihari nemesség szerfölött gyéren, vagy egyáltalán nem akart hozzá csatlakozni a Rákóczy ellen való küzdelemre. Mint Szalárdi írja: „Stépán Ferencz a vármegye zászlóját a vicispán után vagy tizenhatodmagával vitte.“¹ Ezért a vezér oltalom-levele ellenére újlag szabad kezet enged rabló hadainak a pusztításra s útfokban a Berettyó és Kis-Körös mellékén mindenütt erőszakkal kényszerítik a bihari nemességet a csatlakozásra. Ugyanezt eselekszik tovább vonuló útfokban Kraszna és Közép-Szolnok vármegyék területén, az egész Szilágyságban, hol különösen Somlyó és Nagyfalva szenvedett legtöbbet. Az el nem pusztított területek nemessége itt is csak a testvérháborúra való vállalkozás árán menekülhetett a veszedelemtől.

A vezér, miután az említett területek feldúlata s Rákóczytól való alapos elvágása által „az erdélyi fejedelemségnek egy részről való szarvát valóban gyalázatosan, siralmasan leüttette,“ megindult barbár hordáival s a Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok megyékből erőszakkal toborzott három magyar nemesi csapattal a Meszes hegysegen át Erdélybe, hogy Rákóczyval a küzdelmet felvegye.

Mialatt a török vezér ekként igyekezett maga számára előkészíteni a döntő ütközet sikerét, azalatt Rákóczy még mindig Szeben alatt és eredménytelenül foglalkoztatta haderejét. E mellett azonban mint láttuk, gondja volt hadseregének újabban való szervezésére is. A döntő ütközet előtt ugyanis minden áron kapitulációra akarta kényszeríteni Szeben városát. De miután ez nem sikerült és a hajdúság szomorú sorsáról is értesítést kapott, azonnal egyetemes fölkelést hirdetett s a gyülekezés helyéül Szász-Sebest jelölte ki. Mint Rhédey Ferenczhez írott egyik levele bizonyítja,² május 10-én moz-

¹ Szalárdi: 498. l.

² Történelmi tár 1871. 126. l.

gósította Szeben alatt levő haderejét is, csupán egy megfigyelő hadosztályt hagyott ott Gaudi András és Mikes Mihály parancsnoksága alatt. Május 11-én megindult összes erejével Szász-Sebesről. Célja volt, hogy a leggyorsabb meneteléssel Váradig nyomúl s az ottani erősségből fogadja el a dönlő esatát. Késő volt. Alig érkezett Szamosfalva alá, midőn hírül vette, hogy a török vezér erdélyi területen, sőt tőle már nem is messze van. Miután így a Várad alatt való megütközésről szó sem lehetett, a szamosfalvai hadi tanács eredményeül a Gyalu alá szállást rendelte el. Ide szólította Gaudi Andrást és Mikes Mihályt is Szeben alól.

A fejedelem mintha érezte volna, hogy a döntő ütközetet életével is meg kell pecsételnie, minden eshetőségre készen, megírta végrendeletét. Mindemellett is, hogy mennyire bizott szerencséjében és fegyverében, élénk bizonyossága az a levél, melyet végrendeletével egyidejűleg szintén a szamosfalvai táborból írt Teleky Mihályhoz, melyben a nagyszámú török haderőre czélozva, ezt mondja: „Nem sokaság, — Isten ver hadat, s mi Istenben bízunk.“¹ Ugyancsak a szamosfalvai táborból gyors futárt küldött Gyulai Ferencz váradi kapitányhoz, oly üzenettel, hogy minden fegyverfogható emberét küldje azonnal gyalui táborába.

Bár Várad, mint láttuk, csak imént mutatta be a török vezér előtt szinleges hódolatát s küldte el táborába nemességének egy részét és a megye zászlóját, mindazáltal e körülmény legkevésbbé sem akadályozta Gyulai Ferenczet abban, hogy a fejedelem kívánságát is teljesítse. Mig tehát egyrészt Balogh Máté alkapitányt az épen rendelkezés alatt levő erővel azonnal útnak indította; másrészt Váradon és vidékén újabb elemek toborzásához fogott. Nemesség és szabad zsákmányolás ígéretének hatása alatt csakhamar összevevődött mintegy 500 főnyi, leginkább mesterlegények és subancz földművesekből álló csapat, e mellett 600 oláh legény a csűrüllyei oláh pap vezetése alatt. Ezen csapatok a kívánt időre meg is érkeztek Gyalu alá, hová Rákóczy a török közeledtének hírére Szamosfalva alól táborát áthelyezte.

Alig vonúlt el Rákóczy Szamosfalva elől, két nap múlva ugyanazon helyen a török vezér ütötte fel táborát. Így az ellenfeleket már csak Kolozsvár választotta el egymástól.

¹ Hadtörténeti közlemények 1894. 56. l.

Rákóczy, miután a közvetlen közelségben a török haderőnek az övénél aránytalanul nagyobb létszámáról komoly meggyőződést szerzett, tanácskozáásra hívta főbb embereit s azoknak a mindaddig való visszavonulást ajánlotta, míg a magyarországi részekből újabb csapatokkal nem erősödnek. Emberei azonban e tervnek határozottan ellene nyilatkoztak, sőt Gaudi András egyenesen kijelentette, hogy ha a megütközést elhalasztják, azonnal leteszi fegyverét. Erre Rákóczy ezzel az elszánt szólásmóddal felelt: „hisz az én ereimből sem tej, hanem vér fog kifolyni“ és beleegyezését adta a megütközéshez.

Ezalatt a török vezér szamosfalvai táborában rendeletet adott Boldvai Márton bihari alispánnak, hogy három végbeli nemest küldjön be Kolozsvárra oly üzenettel, hogy a törökök ellen semmi ellenséges lépést ne tegyenek, mert különben a várost azonnal löveg alá veszi. Meg is vitték ez üzenetet a kolozsváriaknak a biharmegyei Szilágyi János, a krasznai Nagy István s a közép-szoldnoki Déesei Tamás. Megtudva ezt Rákóczy, azonnal kihívatta őket gyalui táborába, hol Gaudi és a többi főbb tisztek izgatására felingerült katonaság a tábor közepén mindhármat lefejezte. A kolozsváriak e miatt megrémülve, a vezér haragjától való félelmükben „nemesak nem háborgatták a mellettök elköltöző török tábornokot, hanem követeket küldvén ki a vezérhez, mindenféle eleségekkel kedveskedtenek.“

Igy a törökök minden akadály nélkül elvonultak a város északi oldalánál Kolozsmonostor és Szász-Fenes alá s ott Rákóczyval szemben tábornokot üttettek.

JÁRMY JÓZSEF.